

FORS TILI FE'L TIZIMIDA LINGVISTIK INTERFERENSIYA: ARAB VA YEVROPA O'ZLASHMALARINING MAHSULDORLIGI

Nazarov Vafoqul Rajabboyevich

Samarqand davlat chet tillar instituti,
Yaqin Sharq tillari kafedrası o'qituvchisi
Samarqand, O'zbekiston

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada fors tili fe'l tizimida lingvistik interferensiyaning ikki manbai - arab va Yevropa o'zlashmalarining mahsuldorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot maqsadi o'zlashmalarning analitik fe'l modellariga moslashishini, verbalizatsiya qoliplarini va funksional tafovutlarini aniqlashdir. Ishda diaxronik, tavsifiy, komponentli va qiyosiy-tipologik metodlar qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, arab o'zlashmalari tarixan chuqur integratsiyalashgan va asosan masdar hamda abstrakt otlar negizida yengil fe'llar bilan sermahsul predikativ birliklar hosil qiladi. Yevropa o'zlashmalari esa modernizatsiya, axborot texnologiyalari, media va shahar nutqi bilan bog'liq bo'lib, tezkor sohaviy mahsuldorlikka ega. Xulosa shuki, interferensiya grammatik buzilish emas, balki mavjud analitik verbal modelning yangi leksik materialni moslashtirish mexanizmidir.

Kalit so'zlar: fors tili, lingvistik interferensiya, arab o'zlashmalari, Yevropa o'zlashmalari, yengil fe'l, qo'shma fe'l, analitik predikatsiya, mahsuldorlik, grammatik integratsiya.

АНАЛИЗ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ В ГЛАГОЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА: ПРОДУКТИВНОСТЬ АРАБСКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется продуктивность арабских и европейских заимствований в глагольной системе персидского языка как проявление лингвистической интерференции. Цель - определить механизмы адаптации заимствований к аналитическим моделям глагола, схемы их вербализации и функциональные различия. Используются диахронический, описательный, компонентный и типологический методы. Анализ доказывает, что арабские элементы глубоко интегрированы в систему и высокопродуктивны в сочетаниях масдаров и абстрактных существительных с легкими глаголами. Европейские заимствования связаны с модернизацией, медиа и городским

дискурсом, отличаясь быстрой отраслевой продуктивностью. Обосновывается, что интерференция - не разрушение грамматики, а механизм адаптации нового лексического материала в существующие аналитические глагольные модели.

Ключевые слова: персидский язык, лингвистическая интерференция, арабские заимствования, европейские заимствования, легкий глагол, сложный глагол, аналитическая предикация, продуктивность, грамматическая интеграция.

LINGUISTIC INTERFERENCE IN THE PERSIAN VERB SYSTEM: THE PRODUCTIVITY OF ARABIC AND EUROPEAN LOANWORDS

ABSTRACT

This article examines the productivity of Arabic and European loanwords in the Persian verb system as a manifestation of linguistic interference. The study aims to determine how loanwords adapt to analytic verbal patterns, identify their verbalization frameworks, and outline functional differences. Using diachronic, descriptive, componential, and typological methods, the analysis reveals that Arabic borrowings are historically deeply integrated, showing high productivity in combinations of verbal and abstract nouns with light verbs. Conversely, European borrowings are associated with modernization, media, and urban discourse, displaying rapid, domain-specific productivity. The study concludes that interference is not grammatical disruption, but an adaptive mechanism incorporating new lexical material into established analytic verbal architectures.

Key words: *Persian language, linguistic interference, Arabic loanwords, European loanwords, light verb, compound verb, analytic predication, productivity, grammatical integration.*

KIRISH

Fors tili tarixan o'ta keng areal va turli madaniy kontaktlar maydonida shakllangan til bo'lib, uning lug'aviy hamda grammatik taraqqiyotida tashqi tillar ta'siri nihoyatda muhim o'rin tutadi. Erta yangi fors tili islom fathidan keyingi VIII–XII asrlar oralig'idagi bosqich sifatida tavsiflanadi; aynan shu davrdan boshlab arab tili bilan chuqur kontakt o'rnatilishi, yangi yozuv an'alarining qabul qilinishi va leksik qatlamlarning beqiyos darajada kengayishi kuzatiladi. Taniqli eronshunos L. Paul bu taraqqiyotni uzluksiz va tadrijiy (evolyutsion) jarayon sifatida baholaydi [Paul, 2013]. Demak, hozirgi fors tilida yuz berayotgan interferension hodisalarni

ham shunchaki tasodifiy yoki parchalangan hodisa sifatida emas, balki uzoq diaxronik rivojlanishning bevosita mahsuli sifatida talqin qilish ilmiy zaruratdir.

Fors tilining eng asosiy tipologik xususiyati shundaki, unda yangi verbal (fe'l) birliklar ko'pincha sof sintetik (morfologik affiksatsiya) usul bilan emas, balki keng ko'lamli analitik yo'l bilan hosil bo'ladi. O. Bonami va P. Samvelian ko'rsatib o'tganidek, zamonaviy fors kon'yugatsiyasi (tuslanish tizimi)da bir necha perifrastik konstruksiyalar markaziy o'rin tutadi [Bonami, Samvelian, 2015]. O'z navbatida, S. Müller fors kompleks predikatlarining bir vaqtning o'zida ham so'zga, ham birikmaga xos (*word-like and phrase-like*) xususiyatlarga ega ekanini ta'kidlaydi [Müller, 2010]. Tilning ayni shu noyob xususiyati fors tilida tashqi (yot) leksik materialning aynan yengil fe'llar va noverbal baza asosidagi tayyor qoliplarga oson joylashishini ilmiy jihatdan tushuntirib beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, an'anaviy tilshunoslikda arab va Yevropa o'zlashmalari ko'pincha umumiy "o'zlashma qatlam" doirasida birdek tilga olinadi, holbuki ularning fors fe'l tizimidagi mahsuldorligi va grammatik integratsiyasi darajasi aslo bir xil emas. Arab unsurlari ko'p asrlik barqaror tarixiy qatlamni tashkil etib, fors tilining ilmiy, diniy va rasmiy uslublariga qon-qonigacha singib ketgan. Yevropa unsurlari esa ko'proq modernizatsiya, texnika, ommaviy media va shahar (*urban*) nutqi bilan bevosita bog'liq bo'lib, tezkor yangilanish va tor sohaviy faollik bilan yaqqol ajralib turadi. Shu boisdan, lingvistik interferensiyani tavsiflashda uning lisoniy manbasi, tarixiy chuqurligi va sintaktik moslashuv usuli birgalikda kompleks tahlil qilinishi kerak.

Mazkur maqolaning maqsadi - fors tili fe'l tizimida arab va Yevropa o'zlashmalarining lisoniy mahsuldorligini tahlil qilish, ularning qaysi analitik modellar orqali verbalizatsiyalanishini (fe'lga aylanishini) hamda o'zaro farqlanish mezonlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot oldiga quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, lingvistik interferensiyaning fors verbal tizimidagi pragmatik ishchi ta'rifini ishlab chiqish; ikkinchidan, tilning analitik predikatsiya mexanizmlarini ilmiy tavsiflash; uchinchidan, arab interferensiyasining struktur-semantik xususiyatlarini yoritish; to'rtinchidan, Yevropa interferensiyasining tarixiy-sotsiolingvistik tabiatini va uning arab qatlamidan fundamental farqini ko'rsatib berish. Tadqiqot obyekti - hozirgi adabiy fors tilidagi analitik fe'l konstruksiyalari bo'lsa, predmeti arab va Yevropa manbali leksik bazalarning ushbu konstruksiyalardagi ishtiroki va mahsuldorligidir. Bu yondashuv masalani faqat tor leksikologik (qarz olish) hodisasi doirasida emas, balki tilning fe'l tizimidagi sintaktik va integratsion faoliyat nuqtai nazaridan ko'rish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Fors tilidagi analitik verbal tizim bo'yicha amalga oshirilgan xalqaro tadqiqotlarni shartli ravishda uchta yirik yo'nalishga ajratish mumkin.

Birinchi yo'nalish bevosita perifrastik va infleksion analitik qurilmalarni o'rganishga bag'ishlangan. O. Bonami va P. Samvelian fors tilida perifrastik shakllarning grammatik paradigma tarkibidagi o'rnini chuqur tahlil qilib, bu til uchun analitiklik periferik (chetki) emas, balki markaziy va yadroviy mexanizm ekanini qat'iy asoslaydi. Olimlar tarixan klitik yordamchilar asosida shakllangan qurilmalarning zamonaviy fors tilida qisman morfologiyalashgani va mustahkamlangani faktini ham qayd etadilar [Bonami, Samvelian, 2015]. Ushbu ilmiy qarash fors tilining verbal tizimi xorijiy leksik materialni qabul qilish va o'zlashtirish uchun ruhan va struktural jihatdan tayyor ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchi yo'nalish kompleks predikatlar (qo'shma fe'llar) va yengil fe'llarni (*light verbs*) maxsus tahlil qiladi. S. Müller fors kompleks predikatlarining "*word-like and phrase-like*" xususiyatlarini alohida ta'kidlaydi, ya'ni bunday sintaktik birliklar bir tomondan leksik yaxlitlikka ega bo'lsa, ikkinchi tomondan tilda sintaktik ajraluvchanlik (qismlarga bo'linish) xususiyatini ham saqlab qoladi [Müller, 2010]. "Light verb constructions" bo'yicha olib borilgan qator tadqiqotlar esa bunday konstruksiyalarda noverbal baza (tirkalma ism) va semantik jihatdan yengillashgan fe'lning o'zaro birikishi markaziy rol o'ynashini asoslaydi [Eshaghi, Karimi Doostan, 2021]. Aynan mana shu model o'zga tillardan kirib kelgan o'zlashmalarni verbalizatsiya qilishda (harakat nomiga aylantirishda) tildagi eng sermahsul va ishonchli yo'l bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi yo'nalish aspektual (tarz) va ikki fe'lli konstruksiyalarni tizimli o'rganadi. A. Taleghani fors tili progressiv (davom etayotgan) shakllarini sof aspektual kompleks predikat yoxud serial fe'l konstruksiyasi (*serial verb construction*) oralig'idagi murakkab lisoniy hodisa sifatida talqin qiladi [Taleghani, 2010]. Bu yondashuv fors tilining ichki verbal arxitekturasi bir necha bosqichli va murakkab analitik yo'laklarga ega ekanini isbotlaydi. Garchi mazkur maqolaning asosiy diqqat markazida begona o'zlashma bazalar mahsuldorligi turgan bo'lsa-da, bu tadqiqotlar tilning analitik verbal tizimi haqidagi umumiy nazariy asosni mukammal mustahkamlaydi.

Arab interferensiyasi bo'yicha sohadagi eng asosiy tayanch manba J. R. Perry tadqiqotlaridir. Olim arab tilining fors tiliga ta'siri islom fathidan keyingi davrda keskin va mislsiz kuchayganini, arabcha lisoniy elementlar ayniqsa "*verbal nouns*" (masdarlar) va "*abstract nouns*" (abstrakt otlar) orqali fors lug'atida faol yashab kelayotganini ko'rsatib bergan [Perry, 2013]. Uning eng muhim ilmiy xulosalaridan

biri shuki - standart fors tilida yot arab bazalaridan yangi verbal birlik hosil qilishda aynan analitik usul mutlaq afzal ko‘riladi.

Yevropa interferensiyasi masalasi bo‘yicha esa M. Jazayeryning umumiy tarixiy tavsiflari [Jazayery, 1966], Eron til akademiyasi (*Farhangestān*) haqidagi ensiklopedik ma‘lumotlar [Farhangestān, n.d.], hamda N. Sahranavardning inglizcha o‘zlashmalar yuzasidan olib borgan zamonaviy tadqiqotlari [Sahranavard, 2025] o‘ta muhim manba vazifasini bajaradi. Bu manbalar birgalikda Yevropa qatlamining tarixiy, institutsional va real so‘zlashuvdagi manzarasini to‘liq tiklash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot jarayonida muammoni atroflicha yoritish uchun diaxronik, tavsifiy, komponentli va qiyosiy-tipologik metodlardan unumli foydalanildi. Diaxronik metod arab lisoniy qatlamining tarixiy chuqurligini va Yevropa qatlamining til taraqqiyotidagi yangi bosqich sifatidagi davriy xususiyatini ajratish uchun maxsus tanlandi. Tavsifiy metod hozirgi adabiy fors tilidagi mavjud verbal modellar tuzilishini formal va semantik jihatdan obyektiv bayon qilishga xizmat qildi. Komponentli tahlil orqali yadroviy noverbal baza va yordamchi yengil fe‘l o‘rtasidagi nozik funksional taqsimotni aniqlash imkoni yaratildi. Qiyosiy-tipologik yondashuv esa qatlamlararo mahsuldorlikni grammatik integratsiya, matniy-uslubiy qamrov va verbalizatsiya tezligi mezonlari bo‘yicha aniq taqqoslashga mustahkam asos bo‘ldi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Fors tili tuzilishida lingvistik interferensiya ko‘pincha ming yillik grammatik modelning parchalanishi yoki buzilishi tarzida emas, balki uning bo‘sh qolipiga yangi xorijiy leksik bazaning ustalik bilan joylashuvi sifatida namoyon bo‘ladi. Tashqi unsur odatda tilga tayyor, to‘liq tuslanuvchi sintetik fe‘l sifatida emas, balki sof ismiy yoki noverbal komponent sifatida suqilib kiradi va fors tilida doim faol bo‘lgan yordamchi yengil fe‘l bilan organik birikadi. Shu sababli interferensiya fors tilida ichki grammatik tizimni parchalamaydi; aksincha, u tildagi mavjud analitik verbal qolipni yangi leksik material hisobiga tinimsiz boyitadi. Kompleks predikatlar haqidagi ilg‘or nazariy yondashuvlar ham ayni shuni tasdiqlaydiki, qo‘shma fe‘llarda asosiy leksik yuk ko‘pincha aynan ana shu noverbal komponent (ism) zimmasiga tushadi [Müller, 2010].

Bu barqaror modelning haqiqiy lisoniy kuchi shundaki, u sof ichki forsiy baza bilan ham, begona o‘zlashma baza bilan ham aynan bir xil qonuniyat darajasida ishlay oladi. Masalan, ichki forscha o‘zaklarga ega bo‘lgan "کار کردن" – kār kardan – ishlamoq, "خسته شدن" – xaste shodan – charchamoq, "صدا دادن" – sedā dādan – ovoz chiqarmoq kabi birliklar tilda qanday qolipda tuzilsa, xorijiy arab yoki Yevropa

bazalari ham hech bir qiyinchiliksiz ayni shu sintaktik slotga (bo'shliqqa) joylasha oladi. Demak, fors tilida begona interferensiyaning asosiy zarbador maydoni morfologik tuslanish tizimi emas, balki qat'iy noverbal baza pozitsiyasidir. Aynan mana shu qamrovdor universal slot-mexanizm fors tilining beqiyos verbal moslashuvchanligini doimiy ta'minlab beradi.

Arab interferensiyasi fors tilidagi eng chuqur, eng ta'sirchan va mutlaq barqaror kontakt qatlamidir. J. Perry asosli ravishda ko'rsatishicha, arab leksik unsurlari islomiy fathdan keyingi asrlarda shiddat bilan kirib kelgan va bora-bora xalqning diniy, ilmiy, ma'muriy hamda umumadabiy nutq qatlamlarida mustahkam o'rinishgan [Perry, 2013]. Eng muhim lisoniy fakt shuki, bu ulkan ta'sir faqatgina passiv lug'at tarkibi bilan cheklanib qolmagan; arabcha bazalar bevosita fors tilining faol analitik verbal modellariga qon-qonigacha singib ketgan. Shu bois standart adabiy fors tilida yangi atamalarni verbalizatsiya qilish (fe'lga aylantirish) uchun analitik modelning mutlaq ustun kelishi aslo tasodifiy jarayon emas.

O'zlashtirilgan arab bazalarining yuksak mahsuldorligi, ayniqsa, sof arabcha masdar va abstrakt otlar ishtirokida yaqqol namoyon bo'ladi. Bunga quyidagi barqaror birliklarni misol qilish mumkin: "تحقیق کردن" – taḥqiq kardan – tadqiq qilmoq, "تحلیل کردن" – taḥlil kardan – taḥlil qilmoq, "تأکید کردن" – ta'kid kardan – ta'kidlamoq, "اعلام کردن" – e'lām kardan – e'lon qilmoq, "قبول کردن" – qabul kardan – qabul qilmoq, rozi bo'lmoq, "قبول شدن" – qabul shodan – imtihondan o'tmoq, safiga qabul qilinmoq, "ترجیح دادن" – tarjih dādan – afzal ko'rmoq. Ushbu turdagi kompleks birliklarda ifodalanayotgan harakatning asosiy leksik mazmuni to'liq arabcha komponentda saqlanadi, lisoniy predikativ tayanch (tuslanish) esa unga ergashtirilgan forsha yengil fe'lda mujassam bo'ladi. Bunday sintaktik birliklar qat'iy ilmiy matnlarda, davlat rasmiy yozuvlarida va ommaviy publitsistikada keng hamda erkin qo'llanadi, bu holat esa ularning mahsuldorligi struktural va uslubiy jihatdan benihoya mustahkam ekanini to'liq isbotlaydi.

Arabcha bazalarning til amaliyotidagi favqulodda yuqori mahsuldorligi ularning ichki semantik moslashuvchanligi bilan ham bevosita bog'liq. Arabiy masdar va mavhum otlar o'z mohiyatiga ko'ra odatda biror bir jarayon, holat, ijtimoiy munosabat, baholash mezonlari yoki intellektual operatsiyani qamrab oladi. Lisoniy jihatdan bunday keng va uzluksiz ma'no maydonlari verbalizatsiya jarayoniga tabiatan juda qulaydir. Lingvistik nuqtai nazardan aytganda, "تحقیق" – taḥqiq – izlanish, "تحلیل" – taḥlil – tekshiruv, "تأکید" – ta'kid – urg'u, "اعلام" – e'lām – xabarnoma, "تصمیم" – taṣmim – qaror, "تأویل" – ta'wīl – talqin kabi boy tushunchalarning yordamchi "کردن" – kardan – qilmoq, "دادن" – dādan – bermoq, "شدن" – shodan – bo'lmoq yengil fe'llari bilan chatishishi, tilda mutlaqo yangi o'zakli

sintetik fe'l yasashga bo'lgan sun'iy ehtiyojni keskin kamaytiradi. Buning natijasida, fors tili murakkab abstrakt fikrlash hamda ilmiy bayon uslubi uchun g'oyat qulay bo'lgan sermahsul analitik modelga butunlay ega bo'ladi.

Arabcha lisoniy baza bilan kompleks birlashgan yengil fe'llar matn tarkibida aslo bir xil qotib qolgan semantik vazifani bajarmaydi. "کردن" – kardan – qilmoq ko'makchisi dominantlik qilganda, u ko'pincha subyekt tomoniga yo'naltirilgan faol, ongli tashabbusli va tranzitiv (o'timli) harakatni aniq bildiradi: "تحقیق کردن" – taḥqiq kardan – tadqiq qilmoq, "تحلیل کردن" – taḥlil kardan – tahlil qilmoq, "اعلام کردن" – e'lām kardan – e'lon qilmoq. "شدن" – shodan – bo'lmoq fe'li ishtirok etganda esa, odatda jarayonning natijaviy holati yoki majhul (passiv) harakat yo'nalishi o'rtaga chiqadi: "قبول شدن" – qabul shodan – imtihondan o'tmoq/qabul qilinmoq, "مطرح شدن" – motrāḥ shodan – muhokamaga chiqmoq, "مجبور شدن" – majbur shodan – majbur bo'lmoq. "دادن" – dādan – bermoq fe'li esa o'z tabiatiga mos ravishda ko'proq harakatni uzatish, ma'lum obyektga yo'naltirish yoki unga nisbatan preferensiya (afzallik berish) soyasini aniq saqlaydi: "ترجیح دادن" – tarjih dādan – afzal ko'rmoq, "توضیح دادن" – tawziḥ dādan – tushuntirib bermoq [Eshaghi, Karimi Doostan, 2021]. Shu bois, aynan bitta arab o'zagi turli xil yengil fe'llar bilan parallel birikkanida, tillararo interferensiya nafaqat oddiy leksik kengayishni, balki til uchun nihoyatda muhim bo'lgan nozik semantik differensiallashuvni (ma'nolarni farqlash xususiyatini) ham yuzaga keltiradi.

Bu haqiqatni amaldagi juft misollar ayniqsa ravshan isbotlab beradi. "قبول کردن" – qabul kardan – qabul qilmoq mutlaqo faol (tranzitiv) qabul qilish harakatini aniq bildirsa, uning jufti "قبول شدن" – qabul shodan – qabul qilinmoq sof natijaviy-passiv ma'noga ega bo'ladi. Xuddi shuningdek, "تأکید کردن" – ta'kid kardan – ta'kidlamoq birikmasida bevosita harakatni bajaruvchi subyekt faol diqqat markazida tursa, "مطرح شدن" – motrāḥ shodan – muhokamaga chiqmoq birikmasida esa shaxs rol o'ynamaydi va masalaning bevosita muhokamaga chiqishi markazga ko'chadi. Demak, arab interferensiyasi asosida yuzaga kelgan verbal birliklarni an'anaviy "arabcha ot + qilmoq/bo'lmoq" kabi oddiy formula bilangina tushuntirish mutlaqo yetarli emas; bu muammoni yoritishda yengil fe'llarning ichki yashirin semantik ixtisoslashuvi ham bevosita hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Qadimiy arab bazasi vositasida hosil bo'lgan verbal birliklarning tildagi qudrati va yashovchanligi faqatgina ularning son jihatidan ko'pligi bilan emas, balki barcha qatlamlarga teng yoyila oladigan uslubiy qamrovi bilan ham o'lchanadi va belgilanadi. Ular mumtoz diniy matnlarda ham, zamonaviy ilmiy maqolalarda ham, davlat yuridik hujjatlarida ham, oliy ta'lim darslari diskursida ham birdek tabiiy, ravon va silliq qo'llanadi. "تحلیل کردن" – taḥlil kardan – tahlil qilmoq, "تأکید کردن" –

ta'kid kardan – ta'kidlamoq, "اعلام كردن" – e'lām kardan – e'lon qilmoq, "قبول شدن" – qabul shodan – qabul qilinmoq kabi tayyor standart birliklar uzoq asrlar davomidayoq oliy fors adabiy-uslubiy normasining (me'yoring) ajralmas to'laqonli qismiga aylanib ketgan. Aynan shu ulkan ijtimoiy jihatdan arab interferensiyasi yangi davrdagi Yevropa interferensiyasidan tubdan farq qiladi: uning ko'pchilik hosila mahsullari til egalari tomonidan endilikda qandaydir "begona yoxud xorijiy" qatlam sifatida emas, balki sof me'yoriy verbal milliy fondning uzviy ichki elementi sifatida samimiy qabul qilinadi.

Tilda hukmronlik qilayotgan aynan mana shu buyuk normativ (me'yoriy) kuch o'zlashma mahsuldorligining eng asosiy va ishonchli mezonidir. Negaki, tor so'zlashuv jargoni yoki faqat muayyan kasbiy doirada ishlaydigan leksik birliklar qanchalik tez o'zlashib mahsuldor bo'lishmasin, ular tillararo chuqur integratsiyalashgan qatlam darajasiga darhol chiqa olmaydilar. Arab interferensiyasida esa bu muhim qatlam ming yillar davomida islom huquqi, diniy matnlar, fundamental ilmiy va murakkab filologik yozuv san'ati bilan uzilmas rishtalar orqali mustahkam bog'lanib kelgan. Shu qat'iy sabablarga tayanib, asrlar osha o'zlashgan arab birliklarini fors fe'l tizimida "chuqur mahsuldorlik" (deep productivity) modeli deb atash har tomonlama ilmiy jihatdan to'laqonli asoslidir.

Agar qadimiy arab interferensiyasi fors tili zaminida uzoq tarixiy barqaror qatlam sifatida mustahkam o'rnashgan bo'lsa, keyingi o'rinlarda Yevropa interferensiyasi asosan XIX asrdan boshlab jadallik bilan kuchaygan jamiyatdagi modernizatsiya jarayoni bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. Olim M. Jazayery G'arb ta'sirini zamonaviy fors tili va eron jamiyatidagi eng muhim ijtimoiy-lisoniy burilish hodisasi sifatida baholaydi [Jazayery, 1966]. Eron til akademiyasi - *Farhangestān* faoliyati haqidagi rasmiy ma'lumotlar ham shuni tasdiqlaydiki, ushbu davrda xususan Yevropa tillaridan (fransuz va ingliz) shiddat bilan kirib kelgan texnik va ilmiy atamalar o'rniga ommaviy ravishda sof forscha muqobillar yaratish ehtiyoji favqulodda kuchaygan [Farhangestān, n.d.]. Bu obyektiv tarixiy holat Yevropa lisoniy qatlamining fors tiliga kirib kelishi stixiyali emas, balki qat'iy tizimli va nihoyatda ommaviy jarayon bo'lganini yaqqol bildiradi.

Biroq, Yevropa interferensiyasining bugungi kundagi eng faol va harakatchan qatlami aslo faqat maxsus atamalar (terminologiya) bilangina cheklanib qolmaydi. N. Sahranavardning ilmiy tadqiqoti ishonchli tarzda shuni tasdiqlaydiki, inglizcha so'zlar va tayyor iboralar bugungi Eron xalqining kundalik jonli nutqida nihoyatda keng iste'molda bo'lib, ular ko'pincha lisoniy jihatdan persianized (forslashtirilgan) ko'rinishda yashamoqda hamda til maydonida butunlay yangi duragay (gibrid) ifoda usulini jadal shakllantirmoqda [Sahranavard, 2025]. Shunday qilib ochiq xulosa qilish

mumkinki, Yevropa interferensiyasi bugungi zamonaviy fors tilida nafaqat eski tarixiy kirim, balki ayni vaqtda real shahar (urban) hayotida va raqamli media diskursda tinimsiz qaynayotgan va faol ishlayotgan harakatchan qatlamdir.

Fors tili sintaksisida o'zlashtirilayotgan Yevropa unsurlari odatda barcha affikslarga ega bo'lgan tayyor sintetik fe'l (tuslanuvchi harakat) shaklida emas, balki faqatgina noverbal baza (o'zak yoxud ism) ko'rinishida kirib keladi va tildagi mavjud yengil fe'llar yordamida osonlik bilan predikativlik (fe'lilik) maqomini oladi. Persian–English bilingual compound verbs (Fors-ingliz ikki tilli qo'shma fe'llari) mavzusida olib borilgan empirik tadqiqot shuni isbotlaydiki, nutqda inglizcha asosiy fe'l (lexical verb) bevosita forscha yengil fe'l (light verb) bilan birikkanda, o'ziga xos aralash ikki tilli qo'shma fe'llar muvaffaqiyatli hosil qilinadi. Mualliflar ilmiy asosda shuni qayd etadilarki, bunday aralash holatlarda inglizcha o'zlashma baza mutlaqo o'zgarmasdan forscha kompleks predikatdagi bo'sh nominal slotni (ism o'rnini) qonuniy ravishda egallaydi [Purmohammad et al., 2022]. Bu yakuniy xulosa Yevropa tillariga mansub interferensiyaning ham to'laligicha fors tilining qadimiy ichki verbal qoliplariga to'liq va silliq moslashishini tasdiqlaydi.

Ushbu uzluksiz lisoniy moslashuv jarayonida ayniqsa "کردن" – kardan – qilmoq ko'makchisi mutlaq markaziy rolni o'ynaydi. Ikki tilli qo'shma fe'llar (bilingual compound verbs) bo'yicha to'plangan statistik ma'lumotlar shuni isbotlaydiki, tayanch fe'l (support verb) sifatida aynan "کردن" – kardan barchadan ko'ra eng faol ishtirok etadi, boshqa "شدن" – shodan – bo'lmoq va "دادن" – dādan – bermoq kabi ko'makchilar esa ancha cheklanganroq va siyrakroq holatlardagina ishlatiladi. Demak, g'arbiy Yevropa bazalarining verbalizatsiyasida ham fors tilida azaldan shay turuvchi tayyor default (standart) verbalizator qolipi mavjud va doim ishlashga tayyor. Bu ijobiy holat Yevropa lisoniy interferensiyasini fors tili doirasida betartiblik emas, balki "tezkor verbal moslashuv" modeli sifatida ilmiy tavsiflashga to'laqonli imkon beradi.

Yevropa o'zagi asosida qurilgan verbal birliklarning nutqdagi mahsuldorligi ko'proq zamonaviy texnika, ommaviy axborot vositalari (media), tijorat biznesi, kundalik shahar muloqoti (urban discourse) va raqamli kommunikatsiya tarmoqlari bilan chigallashgan. Bu yangi qatlam, tabiiyki, uzoq asrlik arab qatlamidagidek chuqur tarixiy va normativ yozuv ildiziga ega bo'lmasligi mumkin, biroq uning tildagi asl kuchi - fan-texnikadagi mutlaqo yangi tushuncha va terminlarni zudlik bilan moslashuvchan verbal (fe'l) qolipga joylashtira olish qudrati bilan o'lchanadi. Shu boisdan, zamonaviy Yevropa interferensiyasining eng asosiy lisoniy xususiyati va qimmati - bu uning tilga moslashishdagi o'ta tezkor yangilanishi va sohaviy pragmatik moslashuvchanligidir.

Tadqiqot tahlilida arab va Yevropa o‘zlashmalarini o‘zaro qiyoslash asnosida shuni qat’iy unutmash kerakki, mahsuldorlikni har ikkala qatlam uchun bitta yagona o‘lchov mezoni bilan baholab bo‘lmaydi. Qadimiy arab qatlamida o‘zlashma mahsuldorligining eng asosiy ko‘rsatkichlari bu - asrlar osha sinalgan diaxronik barqarorlik, yuksak davlat-normativ integratsiyasi va barcha yozuvlarni qamrab oluvchi uslubiy kenglikdir. J. Perry asoslab berganidek, arab unsurlari bugungi fors tili lug‘at boyligining o‘ta katta va yadroviiy qismiga qon-qonigacha singib ketgan bo‘lib, ular ayniqsa verbal nouns (masdarlar) va abstract nouns (mavhum otlar) orqali analitik predikatsiya yasashda har qachongidan faol ishtirok etmoqda [Perry, 2013]. Shu bois, arab bazasi asosida yasalgan tayyor birliklar doimo ilmiy, rasmiy-diniy, yuridik va umumadabiy diskurslarda qat’iy hamda barqaror ishlaydi.

Aksincha, modernizatsiyalashgan Yevropa qatlamida esa mahsuldorlikni belgilovchi eng asosiy lisoniy ko‘rsatkichlar - bu davr talabiga javoban tezkor yangilanish, kuchli kommunikativ dolzarblik va texnologik sohaviy maydonning jadal kengayishidir. Agar olim N. Sahranavard kundalik real diskursdagi inglizcha unsurlarning qanchalik keng tarqalganini qayd etgan bo‘lsa [Sahranavard, 2025], bilingual compound verbs muammosi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ushbu yot unsurlarning forscha light verb (yengil fe‘l) tizimiga nechog‘li epchillik bilan moslashayotganini faktlarda ko‘rsatadi [Purmohammad et al., 2022]. Shu ilmiy asoslardan kelib chiqib, tildagi ko‘p asrlik arab qatlamini “chuqur mahsuldorlik”, zamonaviy Yevropa qatlamini esa “dinamik mahsuldorlik” lisoniy modeli sifatida obyektiv baholash mumkin.

Quyidagi jadval mazkur qiyosiy xususiyatlarni umumlashtirib ko‘rsatadi:

Arab va Yevropa interferensiyasining tipologik qiyosiy jadvali

Asosiy o‘zlashish davri		Tipik leksik baza (Forscha misollar bilan)	Ustuvor yengil fe‘llar	Mahsuldo rlik turi	Uslubiy va matniy qamrov
Arab interfe rensiyasi	VII asr (islom fathidan) hozirgacha	Masdar, abstrakt ot, ilmiy-diniy leksika (mas., "تحقیق" – taḥqiq – tadqiq, "تحلیل" – taḥlil – tahlil, "اعلام" – e’lām – e’lon)	"کردن" – kardan – qilmoq, "شدن" – shodan – bo‘lmoq, "دادن" – dādan – bermoq	Chuqur, mutlaq barqaror, qat’iy normativ	Ilmiy asarlar, rasmiy hujjatlar, diniy yozuvlar, umumadabiy matnlar
Yevropa interfe rensiyasi	XIX–XXI asrlar (modernizat siya)	Texnik, media, urban, inglizcha/fransuzcha terminlar (mas.,	Asosan "کردن" – kardan – qilmoq; cheklangan	O‘ta tezkor, dinamik, o‘zgaruvc	Ommaviy media, IT va texnika, kundalik

		"چک" – chek – tekshirish, "تایپ" – tāyp – yozish, "کنترل" – kontrol – nazorat)	holda "شدن" – shodan – bo‘lmoq, "دادن" – dādan – bermoq	han, sohaviy	so‘zlashuv nutqi, urban diskurs
--	--	---	---	-----------------	---------------------------------------

Ushbu analitik jadvaldan ochiq-oydin ko‘rinib turibdiki, ikki qatlam o‘rtasidagi eng asosiy lisoniy farq o‘zlashma manbaning "begona yoki xorijiylikida" emas, balki ularning fors fe‘l tizimiga va milliy tafakkurga qanday xronologik chuqurlikda singib ketganligidadir. Arab qatlamida asriy tarix, muqaddaslik va adabiy me‘yor tamoyillari ustun tursa, Yevropa qatlamida esa globallashuv, real jonli nutq va yangilikni qabul qilish tezligi prinsiplari mutlaq ustunlik qiladi. Biroq til qoidalariga ko‘ra har ikkala holatda ham tilning bazaviy konstruktiv mexanizmi bir xil va o‘zgarmas qolmoqda: noverbal baza (ism) + yengil fe‘l. Aynan mana shu uzluksiz va takomillashgan lisoniy model fors tilining har qanday miqyosdagi tashqi ta‘sirni qabul qilishda grammatik immuniteti va barqarorligini to‘liq ta‘minlab kelmoqda.

G‘arbiy Yevropa interferensiyasini tilshunoslikda obyektiv baholashda bevosita davlat darajasidagi qat‘iy til siyosati (norma) va xalqning real jonli nutqi o‘rtasidagi nozik munosabat alohida ijtimoiy-lisoniy ahamiyatga ega. Farhangestān (Til akademiyasi) ning asriy faoliyati Eron hududida chetdan kirib kelayotgan o‘zlashmalarga tezkor forscha muqobil yaratish, tilni tozalash (purizm) va lisoniy me‘yorlashtirish siyosati uzluksiz mavjud bo‘lganini qat‘iy ko‘rsatadi. Bu hukmron faoliyat shuni anglatadiki, davlatning rasmiy til me‘yori Yevropa lisoniy qatlamining tilda stixiyali hamda cheksiz ravishda kengayib ketishini nazorat qilishga doimiy intilgan va urinib kelgan.

Ammo ko‘p hollarda jamiyatdagi real nutq amaliyoti qat‘iy puristik strategiyalardan va rasmiy taqiqlardan ancha kuchliroq bo‘lib chiqadi. Aholining kundalik muloqotida va ijtimoiy tarmoq media tilida chet, xususan, inglizcha lisoniy unsurlarning bemalol va faol yashayotganini ko‘rsatib bergan oxirgi tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, rasmiy adabiy me‘yor bilan xalqning amaliy (pragmatik) nutqi har doim ham bitta bir xil o‘zan va yo‘nalishda harakat qilavermaydi. Shu o‘rinda qat‘iy xulosa qilish kerakki, Yevropa interferensiyasini yuzaki tarzda faqatgina adabiy “normadan (me‘yordan) og‘ish yoxud til buzilishi” sifatida salbiy talqin qilish ilmiy jihatdan mutlaqo yetarli yondashuv emas; uni kengroq maydonda, ya‘ni globalizatsiya davri, shoshilinch kommunikativ ehtiyoj va bevosita fors tilining asriy barqaror analitik verbal resurslari bir-biri bilan tutashgan markaziy nuqtada majmuaviy tushuntirish va o‘rganish lozim bo‘ladi.

XULOSA

Olib borilgan kompleks tahlil natijalari shuni ishonchli tarzda ko'rsatdiki, ming yillar davomida fors tili fe'l (verbal) tizimida kechgan lingvistik interferensiya jarayoni tilning ichki grammatik parchalanishi yoxud tanazzuli emas, balki til o'zida uzoq asrlardan beri mavjud bo'lgan mukammal analitik verbal modellar yordamida har qanday tashqi leksik materialni faol qayta ishlash va o'z manfaati uchun o'zlashtirishdek qudratli lisoniy jarayonidir. Bu uzluksiz jarayonda qadimiy arab interferensiyasi ko'p asrlik mustahkam tarixiy qatlam sifatida fors tili tanasiga g'oyat chuqur integratsiyalashgan, normativ standartlashgan hamda uslubiy jihatdan o'ta keng qamrovli va boy mahsuldorlikni yuzaga chiqargan poydevordir. Bunga ziddan, Yevropa interferensiyasi ochiq ravishda yangi sivilizatsiya davri mahsuli bo'lib, u axborot maydonidagi tezkor yangilanish, tor sohaviy doiradagi shiddatli kengayish va urbanistik muhitdagi kundalik nutqiy faollik ruhi bilan ajralib turuvchi zamonaviy dinamik omildir.

Shunday qilib, xulosa qilib aytganda, serqirra fors tilida arab o'zlashmalari haqli ravishda tilning "chuqur mahsuldorlik" (*deep productivity*) lisoniy modelini ifodalasa, globallashgan Yevropa o'zlashmalari bevosita "dinamik mahsuldorlik" (*dynamic productivity*) mexanizmini o'zida to'liq aks ettiradi. Bu ikki ulkan qarama-qarshi qatlamni til tizimida uzviy birlashtirib turuvchi yagona markaziy lisoniy omil esa - xuddi asrlar oldingi kabi - faqatgina fors tilining yengil fe'llarga (*light verbs*) butunlay tayanuvchi noyob va o'lmas analitik verbal arxitekturasi. Aynan mana shu barqaror ichki sintaktik mexanizm fors tiliga tashqi (xorijiy) leksik ta'sirlarni cheksiz qabul qilish, ularni tezkor tartibga solish va mukammal predikativ (fe'l) birlikka aylantirishdek yuksak imkoniyatni beradi. Kelgusida mazkur yo'nalish doirasida keng lisoniy korpus materiallari asosida aynan qaysi semantik ma'nodagi yengil fe'llarning qaysi turkumdagi arab va Yevropa o'zak bazalari bilan hammadan ko'proq sintaktik aloqaga kirishishi ssenariysini aniqlash, hamda zamonaviy Eron ommaviy media maydoni va ijtimoiy tarmoqlarida bu fe'llashuv jarayoni qanday miqdoriy (soniy) statistik ko'rsatkichlarda yuzaga chiqishini o'rganish navbatdagi ilmiy tadqiqotlarning eng dolzarb va istiqbolli mavzusi bo'lib qolishi shubhasizdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI / REFERENCES

1. Alamov, S. R. (2025). A Comparative Study of the Terms "Tourism" (Siyāḥa) and "Visitation" (Ziyāra) Within the Field of Tourism (in the context of Arabic, Persian, and Uzbek languages). – Oriental Journal of Philology. – Vol. 5, No. 3. – 354-365 p. – DOI: 10.37547/supsci-ojp-05-03-38. (in English)

2. Bahrami-Khorshid, S., & Ghorbanpour, A. (2021). Incorporation or quasi-incorporation? A constructionist account in Persian. – *Studia Linguistica*. – Vol. 75, No. 3. – 575–598 p. (in English)
3. Bonami, O., & Samvelian, P. (2015). The diversity of inflectional periphrasis in Persian. – *Journal of Linguistics*. – Vol. 51, No. 2. – 327–382 p. (in English)
4. Eshaghi, M., & Karimi Doostan, G. (2021). The Persian light verbs' productivity. – *Pazhuheshha-ye Zabani*. – Vol. 12, No. 2. – 1–28 p. (in English)
5. Farhangestān. (n.d.). – *Encyclopaedia Iranica*. (in English)
6. Jazayery, M. A. (1966). Western influence in contemporary Persian: A general view. – *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. – Vol. 29, No. 1. – 79–96 p. (in English)
7. Müller, S. (2010). Persian complex predicates and the limits of inheritance-based analyses. – *Journal of Linguistics*. – Vol. 46, No. 3. – 601–655 p. (in English)
8. Paul, L. (2013). Persian language I: Early New Persian. – *Encyclopaedia Iranica*. (in English)
9. Perry, J. R. (2013). Arabic language V: Arabic elements in Persian. – *Encyclopaedia Iranica*. (in English)
10. Purmohammad, M., Nozari, N., de Diego-Balaguer, R., & Abutalebi, J. (2022). The processing of bilingual (switched) compound verbs: Competition of words from different categories for lexical selection. – *Bilingualism: Language and Cognition*. – Vol. 25, No. 5. – 896-909 p. (in English)
11. Qurbonov, B. (2025). O‘zbek tilidagi forsha o‘zlashmalar xususida. – *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – Vol. 5, No. 3. – 450-455 p. (in Uzbek)
12. Rahmatovich, A. S. (2024). Pilgrimage Tourism Terms and Their Translation Issues. Ziyorat turizmi atamalari va ularning tarjima masalalari. – *O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*. – 277-283 p. (in Uzbek)
13. Rasekh-Mahand, M., & Parizadeh, M. (2022). Aspectual verb constructions in Persian. – *Iranian Studies*. – Vol. 55, No. 4. – 993–1013 p. (in English)
14. Raxmatovich, A. S. (2025). Linguistic Features of Historical and Modern Terms in the Lexicon of the Tourism Sphere. Turizm sohasi leksikasida tarixiy va zamonaviy terminlarning lingvistik xususiyatlari. – *O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*. – 250-257 p. (in Uzbek)
15. Rubinchik, Yu. A. (1981). *Osnovi frazeologii persidskogo yazika. Fundamentals of Persian phraseology*. – Moscow: Nauka. – 276 p. (in Russian)
16. Rubinchik, Yu. A. (1983). *Persidsko-russkiy slovar. Persian-Russian dictionary*. Vol. 2. – Moscow. – 1613 p. (in Russian)

17. Sahranavard, N. (2025). English loanwords in Persian. – Iranian Studies. – Vol. 58, No. 3. – 595–610 p. (in English)
18. Taleghani, A. H. (2010). Persian progressive tense: Serial verb construction or aspectual complex predicate? – Iranian Studies. – Vol. 43, No. 5. – 607–619 p. (in English)